

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 158-173.
Geliş Tarihi-Received: 13.04.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 17.05.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1282895

İslamî-Türkçe Metinlerde Allah'ın Rabb Sıfatı:
egtülegen~igtülegen/iktülegen

Title of Allah's Rabb in Islamic-Turkish Texts: egtülegen~igtülegen/iktülegen

Hasan İSİ*
SümeYra ALAN**

Öz

Eski Türk dinî terminolojisi, Eski Uygurca, Karahanlı ve Harezmi Türkçeleri dönemlerinde başta Budizm, Manihaizm ve İslamiyet'i benimsemiş Türklerce ilgili din ve öğretilere ait kavramları Türkçeye aktarma neticesinde ortaya çıkmıştır. Budizm ve Manihaizm gibi öğretileri benimseyen Türk halklarından Uygurlar, ilgili inanç sistemlerine dair bilgileri başta Çince, Toharca, Sanskritçe ve Tibetçe gibi dillerden yaptıkları çevirilerle öğrenmişlerdir. Her iki öğretilere mensup Uygur rahiplerinin kurmuş oldukları tercüme heyeti içerisinde ilgili öğretileri ifade eden terimlere, 'Türkçeleştirme' bilinci ile *birebir* Türkçe karşılık vermeleri tarihi Uygur metinleri ile görülmektedir. Özellikle Budist Uygur rahiplerinin dinî terimleri doğrudan yabancı dilden alma yerine, uyguladıkları 'Türkçeleştirme' sistemi, Türk dinî terminolojisinde İslamiyet'i benimsemiş Karahanlı Türklerinin dinî metinlerinde de görülmektedir. Asırlarca Buddha dinini tecrübe eden Uygurlardan aldıkları miraslar ile Karahanlı Türkleri, İslamiyet'e ait pek çok kavramı Budist Uygur söz varlığından alarak (*ugan* '=Skr. *ṛṣi*→ Tanrı', *azun* '=Skr. *gati*→dünya', *tamu* '=Skr. *naraka*→cehennem' vs.) bu terimleri İslam dinine uyarlamışlardır.

10. yüzyılda devlet dinî olarak Karahanlılarca benimsenen İslam dini, beraberinde Türkçe Kur'an Tercümelerini getirmiştir. Karahanlılar döneminde, doğrudan Arapça yerine Farsçadan yapılan Kur'an Tercümeleri arasında TİEM 73 (İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Nr. 73) ve Rylands nüshalı çeviriler, birçok açıdan İslam dinine ait kavramları Türkçe sözcüklerle anlatma bakımından filologlar açısından incelenecek önemli malzemeler içermektedir.

Bu yönüyle, eldeki çalışma ilk kez Eski Uygur Türkçesinde 'beslemek' anlamıyla görülen *egtüle~igdüle~iktüle* eylemlerinin İslamî-Türkçe metinler tanıklığında sahip olduğu *egtülegen~igtülegen/iktülegen* şeklindeki görünümünü ele almaktadır. Çalışmada öncelikle Allah'ın isminden biri olan *Rabb* ifadesi üzerine değerlendirmeler yapıp devamında ilgili isimler olan *egtülegen~igtülegen/iktülegen* ifadelerine yer verilerek kavramın sahip olduğu dilsel yön, çeşitli köken bilgisi sözlükleri yardımıyla ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türk dinî terminolojisi, İslamî-Türkçe metinler, Rabb.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: hasanisi@yahoo.com.tr, ORCID: 0000-0001-7269-3596.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye, e-posta: sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4406-2022.

Abstract

Old Turkish religious terminology emerged as a result of transferring the concepts of related religions and teachings into Turkish by Turks who adopted Buddhism, Manichaeism and Islam in the periods of Old Uyghur, Karakhanid and Khwarezm Turkish. Uyghurs, one of the Turkic peoples who adopted teachings such as Buddhism and Manichaeism, learned the information about the related religious belief system through translations they made from languages such as Chinese, Tocharian, Sanskrit and Tibetan. It is seen in the historical Uyghur texts that Uyghur priests belonging to both teachings responded to the terms expressing the relevant teachings within the translation committee established by them, with the awareness of 'Turkishization'. In particular, the 'Turkishization' system applied by the Buddhist Uyghur monks instead of directly borrowing the religious terms from a foreign language is seen in the religious texts of the Karakhanid Turks who adopted Islam in Turkish religious terminology. With the inheritance they received from the Uyghurs who experienced the Buddha religion for centuries, the Karakhanid Turks took many concepts belonging to Islam from the Buddhist Uyghur vocabulary (*ugan* '=Skr. *r̥ṣi*→Tanrı', *azun* '=Skr. *gati*→dünya', *tamu* '=Skr. *naraka*→cehennem' vs.) and adapted these terms to the religion of Islam.

The religion of Islam, which was adopted by the Karakhanids as the state religion in the 10th century, brought Turkish Qur'an Translations with it. During the Karakhanid period, TİEM 73 (The Turkish and Islamic Arts Museum, Nr. 73) and Rylands translations, among the Qur'an translations made directly from Persian instead of Arabic, contain important materials to be discussed in terms of philologists in terms of explaining the concepts of the Islamic religion in Turkish words.

In this respect, the present study deals with the appearance of the verbs *egtüle*~*igdüle*~*iktüle*-, which was first seen with the meaning of 'to feed' in Old Uyghur Turkish, in the form of *egtülegen*~*igtülegen*/*iktülegen* in the testimony of Islamic-Turkish texts. In the study, first of all, evaluations will be made on the expression *Rabb*, one of the names of Allah, and then the related names *egtülegen*~*igtülegen* /*iktülegen* will be included, and the linguistic aspect of the concept will be revealed with the help of various etymological dictionaries.

Key words: Turkish religious terminology, Islamic-Turkish texts, *Rabb*.

Giriş

İslam dininde 'Tanrı tektir' fikriyle Allah, *eşi, benzeri ve zıddı olmayan, ortaksız, tek ve bir olan ilahi varlıktır*. Allah, ezeli ve ebedidir. Kendi sıfatı olan kayyûmiyetiyle kaimdir. Kendi sıfatı olan daimilik sıfatıyla da daimidir. Öncesi olmayan evveldir. Başka bir evvelin evveli de değildir. O, sondur, başka bir sonradan sonra da değildir. Çünkü son olmak, O'nun hakikatidir. Ahad'dır, Samed'dir, doğurmamıştır, yani dolayısıyla da doğmamıştır. (Erginli, vd. 2006, s. 104; Aslanoğlu, 2018, s. 16).

Allah'ın İslam dini içerisinde kullanılagelen birçok isim ve sıfatı vardır. İslam âlimlerine göre, Allah'ın adlarının tamamı, sıfat isimdir. Allah ise Zât ismidir. İsim mânânın alâmetidir. Mânâ, Zât'ı bildiren işaretlerdir. İsimler, sıfatları bildiren alâmetlerdir. Sıfatlarla da Zât'ı bildiren işaretlerdir. Sıfatları kabul edip de Zât'ı kabul etmeyen ise Müslüman değildir (Erginli, vd. 2006, s. 103).

İslamî düşünce sisteminde Tanrı, *her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, yaratıcı ve evrenin hâkimi* olarak *Allah* lafzıyla temsil edilmektedir. Allah'ın en güzel isimlerinin doksan dördü Kur'ân-ı Kerim'de, diğerleri ise hadislerde geçmektedir. Bunların en yücesi, *Allah* ismidir. Allah'ın öbür adlarına, Allah'ın sıfatları da denmektedir (Külekçi, 1997, s. 25).

Allah'ın sıfat niteliğindeki isimlerinden biri de Arapça *Er-Rabb* (الرب) kelimesidir. Türkçede *Rab* ifadesiyle görülen Arapça sözcük, 'Tanrı; kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Yaradan, Allah, İlah, Mevla, Halik, Hüda, Hu, Oğan' (Güncel Türkçe Sözlük, 'Rab' ve 'Tanrı' maddesi) anlamlarına gelmektedir. *Rab* ismi, İbn Mâce'nin rivayet ettiği *esmâ-i hüsnâ* listesinde yer aldığı gibi, İbn Hacer el-Askalânî'nin Kur'ân-ı Kerim'den derlediği *esmâ-i hüsnâ* listesinde de mevcuttur (Topaloğlu, 2007, s. 372-373). Arapçada *sahip oldu, islah etti, efendi/lider oldu, yetiştirdi ve topladı* anlamlarına gelen *rabbe*

fiilinin masdarı olan *Rabb(ün)* sözcüğü; ism-i fâil olarak da kullanılır. *Adl* masdarı, nasıl ism-i fâil olarak *âdil* (عادل) şeklinde ise, *Rab* masdarı da ism-i fâilde *râbb* anlamında kullanılabilir. Temizer'e göre, Arapçada masdar olan *terbiye* kavramı ile masdardan menkul ism-i fâil olan *Rab* kavramı aynı kökene ait iki formdur. *Rab* masdarı *terbiye*'nin ism-i fâili olan *mürebî* anlamında kullanılır. Bu, *Rab* kelimesinin *terbiye* ile alakası bulunan *emir/emretme*, *nehiy/yasaklama* *tergîb/teşvik*, *terhîb/korkutma*, *taltîf/ödüllendirme*, *tekdîr/kınama*, *inayet/yardım* vb. mânâları tam anlamıyla içermesindedir. Bu durumda *Rab*, *terbiye*'nin bütün gereklerini taşıyan bir *mürebî* demek olur ki, dolayısıyla *sâhib* ve *mâlik* anlamına da gelir. Netice itibarıyla *Rab*, mutlak anlamda *mürebî* demektir. Bu yönüyle, Yüce Allah'ın kullarını *terbiyesi*, ontolojik ve epistemolojik olarak iki alanda tecelli eder. O'nun, insanların maddi ihtiyaçlarını gidermesi *ontolojik* alanda; peygamberleri vasıtasıyla vahiyler gönderip insanları cennete ehil duruma getirmesi *epistemolojik* sahada bir *terbiye*dir (2013, s. 59-60).

Rabb, hem İslam öncesi hem İslam dönemi Arap toplumunda 'sahip, ıslah/terbiye eden, efendi/hükümdar, tanrı vb.' anlamlarda görülmektedir (Temizer, 2013, s. 39-41). *Rabb* ifadesi, Mekke döneminin ilk evrelerinde kavramsal çerçevesi İslam tarafından öngörülen bir sözcük değildi. Araplar, bu kelimeyi başka varlıklar, hatta Allah'a ortak koştukları putlar için de kullanıyorlardı. Bu sebeple Arapça *Er-Rabb* (الرب) formu, Kur'an tarafından hedeflenen kavramsal çerçevesi belirginleştikten sonra, Hz. Peygamber'in sözlerinde de kullanıldığı şekliyle, İslamî terminolojide yerini almış ve sadece Allah için kullanılabilen ve Allah Teâlâ'nın isimleri içerisinde zikredilmiştir (Temizer, 2013, s. 43). Terim, İslam diniyle genel olarak şu anlamlara sahiptir (MEB Dini Terimler Sözlüğü, 'Rab' maddesi).

1. Yetiştiren, besleyen, büyüten, olgunlaştıran.

"(O) göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan her şeyin Rabb'idir. Yalnızca ona kulluk et ve ona ibadette devamlı ol." (Kur'an-ı Kerim/Meryem Suresi, 19/65).

2. Allah.

"De ki O her şeyin Rabb'i iken ben Allah'tan başka bir Rab mı arayım?" (Kur'an-ı Kerim/En'âm Suresi, 6/164).

3. Yaratan ve yarattıklarını başıboş bırakmayıp terbiye eden.

"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a özgüdür. O, Rahman ve Rahîm'dir." (Kur'an-ı Kerim/ Fâtiha Suresi, 1/1-3).

4. Rızık veren, bütün varlıkların ihtiyaçlarını karşılıksız olarak bol bol veren.

"Herkes, onlara da bunlara da (müminlere de kâfirlere de) Rabb'inin nimetlerinden bol bol veririz. Çünkü Rabb'inin nimetleri eksilmez." (Kur'an-ı Kerim/İsrâ Suresi, 17/20).

5. Yaratmış olduğu varlıkları sürekli gözetim altında tutan, tüm varlıkların hayatlarını devam ettirmeleri için onlarla ilgili doğal kurallar koyan, dünyada mutlu olmaları için katından kanunlar ve vahiy gönderen.

"De ki: "Benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm yalnızca bütün âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir." (Kur'an-ı Kerim/ En'âm Suresi, 6/162).

İbnul-Enbârî'ye göre *Rabblik*, üç şekildedir: 1. Mâlik olmak; yani tasarrufu, kudreti altında bulunan her şeyin tek sahibi ve idarecisi olmak. İşte sadece o *Rabb*, bütün onların sahibi, yöneticisi ve istediği gibi, ilmine ve iradesine uygun olarak tasarrufta bulunandır. 2. 'Kendine itaat edilecek, boyun eğilecek efendi' anlamını da ifade eden *Rabb*, Kur'an-ı

Kerim'deki 'Mevlâ' kelimesiyle eş anlamlıdır. Yine o *Rabb*, kendisine itaat edilecek, emirlerine uyulup, yasaklarından uzak durulacak yegâne, tek efendi anlamına da gelir. 3. *Rabb*; ıslâh eden, arıtıp, saflaştırıp, olgunlaştıran anlamındadır. Yani o *Rabb*, her şeyi düzelten, sivrilikleri, çukuntuları tesviye eden, tam bir şekilde hâlden hâle geçirerek düzenleyen, terbiye edendir. Bilindiği gibi *Rabb* kelimesinin asıl anlamlarından biri de 'terbiye eden' anlamıdır. Burada zikredilen bu üç anlamdan anlaşılmaktadır ki, *Rabb* kelimesi *Allah* için kullanılmaktadır (Sorularla İslamiyet, 'Rabb' maddesi).

Ve son olarak Müftüoğlu'na göre (2022, s. 960), *Allah* lafzıyla eş anlamlı kullanılan *Rab*, âlemlerin yaratıcısı, yaşatıcısı ve besleyicisi olan Allah karşılığıyla günümüz Türkçesinde kullanılmaktadır. Kur'an'da *Rab* kelimesi özellikle ilk beş yılda nazil olan surelerde çok yoğun olarak karşımıza çıkar. Bu yoğunluk, "ulûhiyetin aşkın/soyut yönünü temsil eden Allah lafzı yerine O'nun, yaratmış olduğu evrene yönelik fiili tasarruflarını vurgulayan *Rab* kavramını öne çıkarmıştır" şeklinde yorumlanabilir. Bu yönüyle, Allah'ın sıfatı olarak *Rab bütün varlıkları yaratan, yetiştiren, terbiye eden, kemale erdiren, yöneten ihtiyaçlarını gideren, rızık veren görüp gözeten, her şeye nizamını güzelliğini yeteneklerini veren, yaşamlarını sağlayan her şeyin maliki ve sahibi demektir* (Karagöz, 2016, s. 118).

Türk dinî terminolojisinde İslam dinine dair terimler, Karahanlılar Dönemi'nde benimsenen İslamiyet ile görülmüştür. Saltuk Buğra Han döneminde kitleler hâlinde İslâm dinine geçiş yapan Türkler, Kur'an-ı Kerim'i anlayıp uygulamaya koymak için bu kutsal kitabın dilini bilmek zorunda idi. Fakat herkesin Kur'an dili Arapçayı öğrenmesi imkânsız bir durum olduğundan *tercüme* yoluna başvurulmuştur (Üşenmez, 2006, s. 90). Türkçe Kur'an tercümeleleri, satır altı ya da satır arası (*interline*) diye adlandırılan ve her Arapça kelimenin altında Türkçe eşdeğeri yazılarak tercüme edilir. Bu yöntemde, Türkçe cümle yapısı bozulurken Arapça cümle yapısı korunmuş olur. Türkçe ilk Kur'an tercümeleleri genellikle harfî (*lafzî*) tercüme metoduyla tercüme edilmiş olup yerini manevi (tefsir) tercüme metoduna bırakmaya başlamıştır (Sağol, 1993, s. XXIII). İnan'a göre, Türk dili tarihini öğrenme ve Türk dilinin olgunlaşma ve gelişme süresini takip etme ve inceleme için eski Kur'an tercümelelerinin önemi büyüktür. Hele İslam'dan sonra Türk dilinin gelişmesinde aldığı yeni istikameti, İslam dini ile gelen yeni kavramları ifade için İlamdan önceki Türk kültürü devrinin dil hazinesinden (Budizm, Manihaizm, Şamanizm terimlerinden) nasıl faydalandığını öğrenmek için bu Kur'an çevirmeleri değerli gereçler vermektedir (1991, s. 141).

Kur'an'ın Türkçeye çevirisinin ilk defa, nerede ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ele geçen nüshalar arasında en eski olanları, Karahanlı Türkçesi özellikleri göstermektedir, ancak bugüne kadar, Karahanlı döneminde yapıldığından kesinlikle emin olduğumuz herhangi bir nüsha bulunamamıştır. En eski nüshaların ya istinsahı yoktur ya da 14. yüzyıl gibi geç bir dönemde istinsah edilmiştir. Kur'an'ın en eski tercümeleleri¹, Karahanlı Türkçesi ile Arapça orijinal metnin hemen altına kelime kelime tercümelelerdir. Bu usulle yapılmış, Harezmi Türkçesi özellikleri gösteren nüshalar da bulunmaktadır. Doğu sahasında kullanılan bu yöntem, Anadolu'da da bir süre devam ettirilmiş, daha sonra, bu usulle yapılan tercümelelerin yerini tefsirler almıştır (Şimşek, 2019, s. 48-49).

¹ Türkçe Kur'an Tercümeleleri üzerine güncel bir bibliyografya Şimşek (2018) tarafından yapılmıştır. bkz. Yaşar Şimşek (2018). Türkçe İlk Kur'an Tercümeleleri Üzerine Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi. *Yeni Türkiye*, 99, 104-125. Çalışmada başta Rylands Nüshalı Kur'an Tercümesi olmak üzere, TIEM 73, Özbekistan, Harezmi / Hekimoğlu, İran / Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi'nde Bulunan Kur'an Tercümeleleri ve Orta Asya Kur'an Tefsiri gibi nüshalar hakkında bilgiler verilir ilgili eserler üzerlerine yapılmış Türkoloji çalışmaları kronolojik olarak sıralanmıştır.

Eski Uygurcanın Budist ve Manihaist kültürlere dair kavramları Türkçe sözcüklerle karşıladığı, bu yöntemle zengin bir çeviri geleneğine sahip olduğu bilinmektedir. Bu gelenek, Uygurlarla yakın etno-linguistik ilişkisi bulunan Karahanlılarda, bu kez kaynak diller Arapça ve Farsça olmak üzere, X.-XI. yüzyıllarda da devam eder. Din değişiklikleri gibi büyük kültürel dönüşümlerin ardından, yeni kavramların Türkçe öğelerle karşılanması geleneği, süreç içinde, farklı sosyo-linguistik düzeylerde ödünç sözcüklerin Türkçenin söz varlığı içinde yerini alması ile sonuçlanır. Yeni kültür dairesinin maddi ve manevi hayatla ilgili kavramlarının önce anlam ödünçlemesiyle, ardından sözcük ödünçlemesiyle karşılanması, Eski Uygurca, Karahanlıca, Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinin ortak özelliğidir (Eker, 2006, s. 104).

Bu yönüyle, eldeki çalışma ilk kez İslamî-Türkçe metinler tanıklığında Allah'ın *Rabb* sıfatı karşılığında kullanılan *egtülegen~igtülegen/iktülegen* 'terbiye eden, besleyen, Allah' anlamlı ifadeler üzerine değerlendirmelerden oluşmaktadır. Birebir Türkçe çevirinin ürünü olarak ortaya konan *egtülegen~igtülegen/iktülegen* ifadeleri, Türklerin daha önceleri Budist Uygur dinî terminolojisine dair tanışıklığı ile ulaştığı dinî ve felsefi seviyeyi İslam çizgisinde sürdürdüğü 'Türkçe bilinci'ni göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu doğrultuda, çalışmada Allah'ın *Rabb* sıfatı karşılığında kullanılan *egtülegen~igtülegen/iktülegen* 'terbiye eden, besleyen, Allah' anlamlı terimler, hem tematik hem de dil bilgisel yönden işlenerek ilgili ifadelerin sahip olduğu nitelik ortaya konmak istenmiştir.

1. İslamî-Türkçe Metinlerde Allah'ın *Rabb* Sıfatı Üzerine

Türk dilinde Allah'ın 'sıfat ve adları', hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça gibi dillerden Türk diline aktarılmış sözcüklerle temsil bulmuştur. Allah'ın 'sıfat ve adları', Türk dili içerisinde müstakil birçok çalışmada ele alınmıştır. Allah'ın 'sıfat ve adları' konusu üzerine kapsamlı bir inceleme, Karahan (2017) tarafından yapılmıştır. Karahan'a göre, Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde, Kur'an'da geçen Allah'ın ad ve sıfatlarına çoğunlukla Türkçe karşılıklar verilmiştir. Az sayıda ad ise Kur'an'ın aslında olduğu gibi Arapçasıyla, bir kısmı ise Farsça çevirisiyle görülmektedir (2017, s. 130). Bu açıklamadan hareketle, Karahan çalışmasında Karahanlı dönemine ait Kur'an tercümeleri'nden hareketle, Allah'ın Türkçe 'ad ve sıfatları' üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Nalbant ve Eynel (2015) çalışmalarında Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde yapılmış Kur'an tercümeleri temelinde Allah'ın 'sıfat ve adları' üzerine incelemeler bulunur. Nalbant ve Eynel'e göre, Karahanlılar, İslam dininin pek de bilinmeyen Arapça terminolojisi yerine Uygur geleneğinde oluşmuş Türkçe dini terminolojiyi kullanmayı tercih etmişlerdir. İlk Kur'an tercümeleri'nde görülen ağırlıklı Türkçe kelimeler daha sonraki dönemlerde yapılan tercüme ve tefsirlerde, yavaş yavaş yerini Arapça ve az da olsa Farsçaya bırakmıştır (2015, s. 93). Bu doğrultuda, araştırmacılar tespit ettikleri Tanrı adlarına karşılık 164 Türkçe terimin kullanıldığını ifade etmektedir. Allah'ın 'sıfat ve adları' üzerine incelemelerde bulunan Ünlü'nün² 2007 tarihli çalışmasında *Esmâ-i Hüsnâ* kavramı hakkında bilgiler verilip kavramın Türk dilinde *edgü atlar*, *körklüg atlar* ve *körklüg edgü atlar* şeklinde Türkçe terimlerle temsil ettiği ve bünyesinde zengin bir söz varlığı barındırdığı söylenmektedir (2007, s. 222). Zikredilen bu çalışmalar dışında, Ata tarafından 2000 yılında tebliğ edilip 2007 yılında basılan *Türk Dilinde Esmâ-i Hüsnâ* adlı çalışmaya değinmekte fayda vardır. Çalışmada Ata (2007, s. 132), hem tarihî hem de Azerbaycan, Özbek, Uygur, Kırgız ve Kazak dillerindeki Kur'an tercümelerindeki *Esmâ-i Hüsnâ* kavramını ele alarak Arapça kavramlara karşılık gelen terimlere yer vermiştir.

² Ünlü'nün Allah'ın 'sıfat ve adları' üzerine diğer bir çalışması şudur: bk. Suat Ünlü (2007), İlk Türkçe Kur'an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, 215-285.

Bu doğrultuda, eldeki çalışma Arapçada *Rabb* ve Farsçada *perverdigâr* (Üşenmez, 2010, s. 429) karşılıklarına sahip Allah'ın *Rabb* sıfatı olarak Türk dilinde birebir çevirinin ürünü *egtülegen~igtülegen/iktülegen* terimine dayalı incelemelere dayanmaktadır. İfade, 'besleyen, terbiye eden, doyuran Allah, Rabb' (Ünlü, 2012a, s. 217; Ünlü, 2012b, s. 254; Ünlü, 2012c, s. 221; Üşenmez, 2010, s. 429; Kök, 2004, s. 356; Ata Cilt II, 1997, s. 265; Şimşek, 2019, s. 151-152; Yüce, 2014, s. 129; Boeschoten, 2022, s. 146) anlamlarına sahiptir. Terim, fonetik olarak hem söz başında /e/~i/ karışıklığı hem de söz içi /k/ ve /g/ ikiliği içerisinde *egtülegen~igtülegen/iktülegen* şeklinde yazıma sahiptir.

Tanımlar

- (1) **TİEM 73 2v/1:** *başlar miz törütgen egtülegen uluğ idi atı birle ruzı bérgeñ kamuğ tepreniğilerke añar kértgünün* "Yaratan, esirgeyen, terbiye eden, yetiştiren, tüm canlılara rızık veren ulu Tanrı adı ile başlarız. Allah'a iman edin! (Kök, 2004, s. 1).
- (2) **TİEM 73 1v/2:** *şükr ü sipās ögdi tañrıka ajunluğlarını egtülegen idi* "Hamd ve övgü âlemleri besleyen Allah'adır." (Kök, 2004, s. 1).
- (3) **KE 147v/5-6:** *yaratқан iktülegen keçürgeñ idiniñ atı birle maña boynağulıq kılmanñ kelip müşülmän boluñ* "Yaratan, besleyen, terbiye eden, affeden Allah'ın adı ile bana itaatsizlik etmeyin ve Müslüman olun!" (Ata Cilt I, 1997, s. 209).
- (4) **ME 95/6:** *koğmadı séni iktülegenin üleşü saldı anlar üze mālını* "Allah'ın rızık senden eksik kalmadı, sana nice nice mallar verdi." (Yüce, 2014, s. 49).
- (5) **MKT 44b/2:** *tañrı idinñiz bereketliğ tañrı 'âlemleriniñ egtülegen yitiz erkliğı ol turur* "Allah, yani Rabbimiz, bereketli Tanrı, âlemlerin terbiye edicisi ve besleyicisi, mükemmel sahibidir." (Şimşek Cilt I, 2019, s. 92).
- (6) **MKT 44b/4:** *ögdü âlemleriniñ egtülegen yitiz erkliğıne* "Hamd ve sena, âlemlerin besleyici ve terbiye edicisi, kusursuz Allah'adır." (Şimşek Cilt I, 2019, s. 93).
- (7) **MKT 44b/7:** *kim boyun süsem âlemleriniñ egtülegen yitiz erkliğıne* "Ki âlemlerin besleyici ve terbiye edicisi, kusursuz Allah'a boyun eğsem." (Şimşek Cilt I, 2019, s. 93).
- (8) **MKT 29b/7:** *tağı aytıldı ögmek tañrıga âlemleriniñ erkliğı/cihândakileriniñ asrağanı ajundağularınıñ egtülegeni* "Ayrıca, âlemlerin besleyici ve terbiye edicisi, kusursuz Allah'ı övmek söylendi." (Şimşek Cilt I, 2019, s. 75).
- (9) **MKT 335b/9:** *bağırsak kim andın adın igtülegen yok* "Merhamet ki ondan başka terbiye edici ve besleyici yok." (Şimşek Cilt II, 2019, s. 222).

Görüldüğü üzere, *egtülegen~igtülegen/iktülegen* yazımına sahip bu terimler, Allah'ın *Rabb* sıfatını yansıtan Türkçe ifadelerdir. Bu ifadeler, fonetik olarak söz başında bir açık /e/~i/ ikiliğine sahiptir. Yaşanan ikilik, tarihî dönemlerde görülen kapalı /é/~i/ ikiliğini andırır da, *egtülegen* ifadesinin yer aldığı TİEM 73 nüshasında sözcüğün açık /e/ fonemi ile yazımı /é/~i/ ikiliğini devre dışı bırakır. Ancak, *egtülegen* teriminin ilerleyen satırlarda göstereceğimiz üzere, *igüt~égit-* kökü ile ilişkisi dikkat çekicidir ve bu fiil kökünde yaşanan /é/~i/ ikiliği, sözcüğün imlası konusunda bir sorunun varlığını ortaya koymaktadır.

egtülegen~igtülegen/iktülegen formlarının Arapça ve Farsça karşılıklarının görünümüne bakıldığında, Arapça *rabb* ifadesinin ilk İslamî-Türkçe metinlerde yalnızca KB'de görüldüğü (KB Dizin, 1979, s. 374); Farsça *perverdigâr* teriminin ise TİEM 73/235v/3 (Ünlü, 2004, s. 617); TİEM 73/450r7 (Ünlü, 2004, s. 617); TİEM 73 1v-235v2'de (Kök, 2004, s. 617) görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum, Türklerin 'Türkçe bilinci' doğrultusunda

doğrudan Arapça ve Farsça yapılar yerine, dilin kendi türetme yetileri açısından birebir karşılık verme amacıyla ilerlediğini göstermektedir.

-gAn ekli *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarının yanı sıra, -(X)gçI ve -gUçI sıfat-fiil eklerinden oluşan örnekler de vardır.

Tanıklar

(1) OKT 126b/2: *perwer kılguçı ektülegüçi* 'ihtimam eden, terbiyeci (Allah)' (Borovkov, 2002, s. 104).

(2) TIEM 73 283v/3: *ay mūsā men taḥrı men ajunluḡlarını egtülegli idi* "Ey Musa, ben dünyalıları besleyen ve terbiye eden Allah'ım!" (Ünlü, 2004, s. 101).

(3) BH 49a20: *halkları iktüleyici bésleyici mihrībān rūzi bérici* "Yarattığı tüm varlıkları ve insanları besleyici, terbiye edici, şefkat ve merhamet dolu, rızık verici (Allah)" (Canpolat, 2018, s. 106).

(4) BH 81b12: *sen 'ālemler taḥrı ve iktüleyicisey* "Allah'ım! Sen, âlemlerin rabbisin!" (Canpolat, 2018, s. 163).

Karahanlı, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçelerinde tanıklanan *egtülegli*, *ektülegüçi* ve *iktüleyici* formları zikrettiğimiz üzere, -gAn ekli *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarının varyantlarıdır. -XgçI, -(X)gçI, -gUçI ve -gAn sıfat-fiil eklerinin kalıplaşması ile beliren ve 'bir işi yapan, eden' anlamına gelen bu sözcükler, Türk dilinin türetme yetisi doğrultusunda dinî söz varlığı açısından zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu ifadeler dışında, aşağıda göstereceğimiz üzere, *egtüle-/igtüle~iktüle-* eylemleriyle ilişkili *igitlegen* formu da söz konusudur.

Tanıkl(ar)

(1) 81a/1=B: 260: *taḡı aydı ibrahim ey igitlegen taḥrı körküzgöl maḡa neteg tırgürürsün ölüḡlerini* "Ve İbrahim şöyle dedi: ey yaratan, besleyen ve terbiye edici Tanrı, bana ölümleri nasıl dirilttiğini göstereceksin!" (Üşenmez, 2010, s. 429).

Bu form, *igit-ü+le-gen* şeklinde morfolojik açılıma sahiptir. Orta hecede bulunan dar ünlü /ü/ foneminin düşmesiyle *igitlegen* yapısı ortaya çıkmıştır. Bu örnek, *egtülegen~igtülegen/iktülegen* örnekleri dışında *morfofonoloji* (biçimsel ses bilgisi) açısından *igit-ü+le-gen* formunun yaşadığı değişmeyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aşağıda göstereceğimiz üzere, *egtülegen~igtülegen/iktülegen* örneklerinde ikinci hecedeki /i/ fonemi düşerken *igitlegen* yapısında üçüncü hecedeki (*igit-ü+le-gen*) /ü/ dar ünlüsü eklenme sırasında ses düşmesine maruz kalmıştır.

Köken Bilgisi Görüşü:

Türkçe kökenli olan *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarına dair köken bilgisi önerilerimiz şunlardır.

1. egtülegen~igtülegen

→***égit**fiil kökü-**ü**zarf-fiil eki+**le**-isimden fiil yapım eki-**gen**sıfat fiil eki

Tarihî metinlerden tanıklanan *egtülegen* ifadesi, her ne kadar TIEM 73'te açık /e/ ile yazılsa da, sözcük *égit-* eyleminden türemiştir.

→***igit**fiil kökü-**ü**zarf-fiil eki+**le**-isimden fiil yapım eki-**gen**sıfat fiil eki

Tarihî metinlerden tanıklanan *igtülegen* ifadesi, açık bir şekilde *igit-* eyleminden türemiştir. Tarihî metinlerde görülen /é/~i/ ikiliği, burada da görülmektedir. Bu

sebeple, *igtülegen* karşılığı, yazılı metinlerde tanıklanmayan **égtülegen* biçimini de ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, eklenme sırasında **égit-ü+le-gen~igit-ü+le-gen>egtülegen~igtülegen* örneklerinde ikinci hecede bulunan dar ünlü /i/ foneminin düştüğü görülmektedir.

2. iktülegen

Tarihî metinlerden tanıklanan *iktülegen* ifadesi şu morfolojik açılıma sahiptir.

→**igit**fiil kökü-**ü**zarf-fiil eki+**le**-isimden fiil yapım eki**gen**sıfat fiil eki

Yukarıda verilen köken bilgisi önerisinde söz içinde /g/ > /k/ tonsuzlaşması net bir şekilde anlaşılacakla birlikte, *igit-ü+le-gen>iktülegen* formunda ikinci hecede bulunan dar ünlü /i/ foneminin eklenme sırasında düştüğü görülmektedir. Bu yorumlar dışında, é/~i/ ikiliği doğrultusunda **éktülegen* (<**égit-ü+le-gen*) formunu da düşünmek gereklidir. Dönem metinlerinde geçmeyen **égtülegen* ve **éktülegen* formları Türk dilinin tarihî dönemlerinde sıkça karşımıza çıkan é/~i/ ikiliğinin örnekleri durumundadır. Yazılı metinlerde görülmeyen bu ifadeler, /é/~i/ ikiliği göz önüne alındığında, *igtülegen* ve *iktülegen* formlarının diğer varyantıdır. Zikrettiğimiz é/~i/ ikiliği, *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarını oluşturan unsurlarla görülmektedir. Bu sebeple, (1) ve (2) numaralı maddelerle gösterdiğimiz köken açıklamalarını daha iyi anlayabilme adına *egtülegen~igtülegen/iktülegen* sözcüklerini oluşturan unsurlara değinmek yerinde olacaktır. Çünkü bu unsurlar, zikrettiğimiz, é/~i/ ikiliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sözcüğü oluşturan üç unsur söz konusudur.

1. ikti~ iktü ‘beslenen hayvan’ (DLT Çeviri, 2013, s. 114; DLT Dizin, 2013, s. 228)

<1. *igit-ü >igtü*. 2. *égit-ü>egtü~égtü*. 3. *igit-ü>ikit-ü>iktü*.

2. egtile~egtüle~égtüle~ektile~ig dile~igtüle~igtüle~iktile~iktüle~iktüle ‘yetiştirmek, saklamak, teveccüh göstermek; beslemek, doyurmak, terbiye etmek’ <**égit-ü+le-gen/egit-ü+le-gen* ya da *igit-ü+le-gen* (Borovkov, 2002, s. 104; Ünlü, 2012a, s. 217; Ünlü, 2012b, s. 250; Ünlü, 2012c, s. 221).

3. egit-ü+le-gen/igit-ü+le-gen ya da *igit-ü+le-gen* formları içerisinde yer alan -gAn eki.

Yukarıda verilen üç unsur, *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarının oluşumunu ortaya koymaktadır. İlgili ibareyi anlayabilme adına bu unsurlar hakkında değerlendirmeler yapmak konuyu aydınlatması bakımından önemlidir.

1. ikti~ iktü ‘ekti, elde beslenen hayvan’ (DLT Çeviri, 2013, s. 114; DLT Dizin, 2013, s. 228; Boeschoten, 2022, s. 146).

Bilindiği üzere, Allah’ın *Rabb* sıfatı, ‘besleyici, terbiye edici’ anlamlarında idi. Aynı şekilde, Allah’ın *Rabb* sıfatı, tarihî Türk dillerinde *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarıyla görülmekte idi. *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarının ilk unsuru, *ikti~ iktü* sözcükleridir. Kelime, ilk kez Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* adlı metinde, *iktü* formunda ‘elde beslenen hayvan’ (DLT Çeviri, 2013, s. 114; DLT Dizin, 2013, s. 228) anlamlarına gelmektedir. Harezmi Türkçesinde görülmeyen sözcük, Kıpçak Türkçesinde ‘evcil, ev hayvanı’ (Toparlı vd., 2007, s. 109) anlamlarında *Codex Cumanicus*’ta tanıklanmaktadır. *Codex Cumanicus*’ta Latince *domesticus*, Farsça *hâmuş* karşılıklarında görülen *ikti* kelimesi, ‘evcil’ (Argunşah ve Güner, 2015, s. 484) anlamındadır. Sözcük, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nde *ekdi* ‘alıştırılmış, eğitilmiş (avcı kuş)’ (Dankoff, 2004, s. 124) anlamında görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi söz varlığını içine alan *Tarama Sözlüğü*’nde kelime, *ekti~ekdi~ikdü~ikti~ektü~iktü* (TS III, 2009, s. 1417-1418) formlarında iki anlama sahiptir: 1. tufeyli, asalak, dalkavuk. 2. alışkan (evcil). Tarihî dönemlerde ‘elde

beslenen hayvan, evcil' anlamlı kelime, TS'de yer alan (2) numaralı 'alışkan (evcil)' maddesiyle aynı anlama sahiptir. Türkiye Türkçesi ağızlarında sözcük, *ekti* (I)~*ehdi* (II)~*ehiti* (I) ve *ekdi* (I) karşılıklarında 1. anası ölüp de başka bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu ya da oğlak. 2. önüne gelen koyunu emen kuzu. 3. başkasının otlağından geçinen hayvan. 4. alışkın, evcil hayvan. 5. çobana alışkın hayvan. (DS III, 2009, s. 1700; DS IV, 2009, s. 2517) anlamlarına sahiptir. Ayrıca, bu terimler dışında 'alışkın, toyluk devresini geçirmiş' anlamlı *ikte* kelimesi de söz konusudur (DS IV, 2009, s. 2517).

Kelimenin kökeniyle ilgili olarak Clauson, *ıktü* sözcüğünü 'ahırda beslenen hayvan' anlamında verip ifadenin *igid* - eylemine gittiğini belirtir. Eylem üzerine sıra dışı bir yapım eki (*ünlülü zarf-fiil*) geldiğini söyleyen Clauson, *ıktü* sözcüğünün Güneybatı Türk dillerinde korunduğunu belirterek terimin Osmanlıcada *ekdi/ikdi*, Türkmencede *ekdi* ve Anadolu ağızlarında *ekdi*, *ekti*, *ikti* formlarında olduğunu aktarır (EDPT, 1972, s. 102). Tietze sözlüğünde ifade, *ekdi~ekti* formunda Eski Türkçe *ıktü* sözcüğüne gitmektedir. Sözcük, 'anası ölmüş veya kaçmış çocuk; piç, serseri, başkalarının sırtından geçinen, dilenci' (Tietze Cilt II, 2016, s. 566) anlamlarına gelmektedir. Ay, çalışmasında ifadenin kökeni ile ilgili olarak *igid-ü* (2022, s. 51) açıklamasını yapmaktadır.

Görüldüğü üzere, tarihî dönemlerde 'evcil hayvan' anlamlarında tanıklanan *ıkti~ıktü* formları, hem Eski Türkiye Türkçesi hem de Standart Türkiye Türkçesinde *é/~i/* ikiliği ve */d/>/t/* tonsuzlaşmasıyla birçok varyanta sahiptir. Sözcüğe dair köken bilgisi görüşümüz şu şekildedir:

→ **ıkti~ıktü <1. *igit-i>*ikiti>ıkti. 2. *igit-ü>ikit-ü>ıktü.**

Sözcük, *égit~igit* 'beslemek, büyütme, bakımını yapmak, bakmak' anlamlı eylem üzerine gelen ünlülü -I ve -U zarf-fiil eklerinden oluşmaktadır. Bilindiği üzere, zarf-fiiller isim ve sıfat-fiil ekleri kadar kalıplaştırıcı etkiye sahip değildir. Zarf-fiiller, kalıplaşmaları durumunda kalıcı ad (*teñir-i>teñri* vs.), zarf (*aşır-u>aşru* vs.) edat (*kör-e>göre* vs.) ve bağlaç (*tak-i>takı; yém-e>yéme* vs.) oluşturmaktadır. *ıkti~ıktü* örneğine baktığımızda, *égit~igit* eylemi üzerine -I ve -U zarf-fiil ekleri gelmiştir. Bu ekler için Erdal (OTWF, 1991, s. 340) ve Taş (2015, s. 140) 'geçişli eylemlerin nesnesine, geçişsiz eylemlerin de öznesine işaret eden isimler ve sıfatlar türetir.' açıklamasını yapmaktadır. Bu yönüyle, *égit~igit*³ 'beslemek, büyütme' anlamlı bu eylem, geçişli bir fiil olarak bu zarf-fiil eklerini alarak kelimeler türetmektedir.

2. egtile~egtüle~égtüle~ektile~ıgdile~ıgtüle~ıgtüle~ıktile~ıktüle~ıktüle- 'yetiştirmek, saklamak, teveccüh göstermek; beslemek, doyurmak, terbiye etmek' <*égit-ü+le-gen/egit-ü+le-gen ya da *igit-ü+le-gen* (Borovkov, 2002, s. 104; Ünlü, 2012a, s. 217; Ünlü, 2012b, s. 250; Ünlü, 2012c, s. 221).

Kelimenin kökeniyle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Clauson çalışmasında *ıktüle-* eylemini *ıktü* sözcüğüne götürerek ifadenin 'bir hayvanı ya da insanı beslemek' anlamlarına geldiğini söyleyerek terimin etimolojik olarak *igid-* eylemiyle ilişkili olduğunu ifade eder. Clauson, zikrettiğimiz bilgiler dışında eylemin tarihî dönemlerde ilk kez Eski Uygurcada görüldüğünü ifadenin Karahanlı Türkçesinde *ıktüle-*, Harezmi Türkçesinde *ektile-* ve *ektüle-* formlarında olduğunu söyleyerek fiilin *öktüle-* formuna da değinmektedir (EDPT, 1972, s. 104-105). Clauson, ayrıca eylemin *ettirgen*⁴ ve *dönüşlü*⁵

³ Eylem için Hamilton, *yég* 'daha iyi' +*Ad-* 'daha iyi kılmak' (2020, s. 155), Gabain *yéged*-<*yég+a-d-* (ETG, 2007, s. 48-49) ve Erdal *yég+ed-* (OTWF, 1991, s. 490) açıklamalarını vermektedir.

⁴ Clauson, *ıktüle-* eyleminin ettirgen formu **ıktület-* şekline değinir. Clauson'a göre, Uygur sivil belgelerinde yer alan bu eylem, *muruwwatlıg aryadanıg biziñ küt ektiletip* 'Aryadana'ya yemesi için yemeğimizi veriyoruz.' örneğinde görülmektedir (EDPT, 1972, s. 105).

formlarına da yer vermektedir. Erdal, çalışmasında *igdüle-* eylemini *igtü* sözcüğüne götürerek kelimenin *igid-* fiiliyle ilişkisini belirtir. Erdal, EDPT ve DTS’de yer alan *iktüle-* formundaki *-kt* yazımının bir yanlıştan ileri geldiğini de söylemektedir (OTWF, 1991, s. 437). Devamında Erdal, eylemin /-n-/ ekli formuna da değinerek ibarenin *hapaks* ‘tekörnek’ olduğunu aktarır (OTWF, 1991, s. 602). DTS’de eylem *iktüle-* olarak verilip *iktü* kelimesine götürülür (1969, s. 207). Räsänen, çalışmasında eylemin *iktü* formundan geliştiğini söyler (VEWT, 1969, s. 169). Yılmaz, çalışmasında sözcüğü ‘besleyip büyütme’ anlamında verip ifadeyi **ektü+IA-* ya da **iktü+IA-* formlarında vermektedir (2021, s. 39-41). Aynı görüş, Ay (2022, s. 99) tarafından da öne sürülmektedir. Memmedova çalışmasında eylemin ‘beslemek, doyurmak’ anlamlarında olduğunu belirerek sözcükten ‘Tanrı, efendi’ anlamlı sözcüklerin türediğini göstermektedir (2017, s. 454). Taş, ifadeyi *igdüle-* ‘beslemek’ olarak verip eylemin *igdü* ‘semirtilmiş hayvan’ sözcüğüne gittiğini belirtir (2015, s. 104). Ağırlıklı olarak *iktü* sözcüğü ile ilişkili gösterilen bu eylemler, *<*egit-ü+le-gen/egit-ü+le-gen* ya da *igit-ü+le-gen* morfolojik açılımlarına sahiptir.

Çeşitli fonetik varyantlarla ‘yetiştirmek, saklamak, teveccüh göstermek; beslemek, doyurmak, terbiye etmek’ anlamlı bu eylemler, tarihî dönemlerde *ikti~iktü* formlarına gelen *+IA-* isimden fiil yapma ekinde oluşmuştur. Bu ek, ‘katlamak, eklemek, kendine vermek, -e dönüştürmek, sağlamak vb.’ anlamlar veren addan eylem türeten yapım ekidir (Hamilton, 2020, s. 205).

egtile~egtüle~égtüle~ektile~igdüle~igtüle~igtüle~iktile~iktüle~iktüle- gövdeleri ve *ikti~iktü* kökü arasındaki ilişkiye baktığımızda, kök ve gövdenin birbiriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Sözcük, ‘evcilleştirilmiş hayvan’ anlamından *IA-* isimden fiil yapma eki ile hem bir hayvanı evcilleştirmek hem de ilahi bir varlık olarak Allah’ın varlıkları terbiye edişine geçiş yapmıştır. Semantik olarak *egtile~egtüle~égtüle~ektile~igdüle~igtüle~igtüle~iktile~iktüle~iktüle-* eylemleri ilkin ‘bir hayvanı ehlileştirmek, evcilleştirmek’ anlamında iken sonradan ‘bir insanı beslemek, büyütme’ anlamına ulaşmıştır. Bu sebeple, net bir şekilde kök ve gövdenin birbiriyle uyumlu olduğunu görürüz.

Ağırlıklı olarak İslamî-Türkçe metinlerden tanıklanan *egtile~egtüle~égtüle~ektile~igdüle~igtüle~igtüle~iktile~iktüle~iktüle-* eylemlerinin tarihî metinlerdeki yerine bakıldığında, bu fiillerin ilk kez Eski Uygur Türkçesinde tanıklandığını söyleyebiliriz. Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde ‘beslemek’ anlamında *igdüle-* kelimesiyle görülmektedir (Wilkins, 2021, s. 296). Sözcüğün başta Eski Uygur Türkçesi olmak üzere tarihî metinlerdeki görünümü ve türevleri şu şekildedir:

Tablo 1. Tarihî Türk Dillerinde *egtile~egtüle~égtüle~ektile~igdüle~igtüle~igtüle~iktile~iktüle~iktüle-*.

Tarihî Dönemler	Tanıklar
Eski Uygur Türkçesi	<p>igdüle~iktüle- ‘beslemek, önem vermek, özenmek, itina ve dikkat etmek, ilgilenmek, uzatmak’ (Caferoğlu, 2011, s. 90; Demirci, 2016, s. 216; Özertural, 2020, s. 109).</p> <p>igdülenmek ‘iyice beslenilmek, özen göstermek’ (Caferoğlu, 2011, s. 90; Özertural, 2020, s. 110).</p> <p>igtüle- ‘beslemek, özen göstermek’ (Doğan ve Usta, 2014,</p>

⁵ Clauson, *iktüle-* eyleminin dönüşlü formu olan *iktülen-* ‘kendini beslemek’ örneğine yer vererek ifadenin Eski Eski Uygurca ve Osmanlı Türkçesinde görüldüğünü belirtir (EDPT, 1972, s. 105).

	<p>s. 147).</p> <p>iktüle- 'hastaya veya çocuğa bakmak' (Doğan ve Usta, 2014, s. 147; Özertural, 2020, s. 109).</p> <p>igdilet- 'gözetmek, korumak' (Keskin, 2020, s. 808).</p>
Karahanlı Türkçesi	<p>igdile- 'beslemek' (KB Dizin, 1979, s. 187).</p> <p>igdülen- 'yetiştirilmek, beslenmek' (Ünlü, 2004, s. 417).</p> <p>iktüle- 'ot vermek, beslemek' → ol koy iktüledi "O, koyuna ot verdi." (DLT Çeviri, 2013, s. 317; DLT Dizin, 2013, s. 228; Ünlü, 2012b, s. 250).</p> <p>egtüle- 'beslemek, doyurmak, terbiye etmek' (Ünlü, 2012a, s. 217).</p> <p>ektülen- 'yetiştirilmek' (Ünlü, 2012a, s. 217).</p> <p>iktüle- 'besleyip büyütme' (Ünlü, 2012b, s. 250).</p> <p>iktülen- 'beslenip büyütülmek' (Ünlü, 2012b, s. 250).</p> <p>igit(ü)le-/igit(i)le-/igitile- 'beslemek; <i>Far. heday perest</i>' (Üşenmez, 2010, s. 429).</p> <p>igtüle- 'beslemek, büyütme, terbiye etmek, eğitme, yetiştirme' (Kök, 2004, s. 400).</p>
Harezmi Türkçesi	<p>egtüle- 'beslemek, bakmak' (Şimşek Cilt II, 2019, s. 151).</p> <p>ektüle- 'yetiştirme, beklemek' (Usta, 2011, s. 403; Borovkov, 2002, s. 104).</p> <p>ektülen- 'yetiştirilmek' (Ata Cilt II, 1997, s. 331).</p> <p>ektüle- 'yetiştirme, beklemek' (Usta, 1989, s. 403).</p> <p>igtüle- 'bakıp beslemek' (Şimşek Cilt II, 2019, s. 222).</p> <p>iktüle- 'beslemek, büyütme' (Ata Cilt II, 1997, s. 265).</p> <p>éktüle- 'beslemek, bakmak' (Yüce, 2014, s. 118).</p> <p>iktüle- 'besleyip büyütme' (Yüce, 2014, s. 129).</p> <p>iktüle- 'besleyip büyütme' (Yüce, 2014, s. 129; Boeschoten, 2022, s. 146).</p> <p>iktülen- 'beslenip büyütme' (Yüce, 2014, s. 129; Boeschoten, 2022, s. 146).</p> <p>ikdülen- 'beslenip büyütme' (Boeschoten, 2022, s. 146).</p>

Doğu ve Batı Türkçeleri Kur'an Tercümelere	egtile- 'beslemek, doyurmak, terbiye etmek' (Ünlü, 2012c, s. 221). ektilemeklig 'terbiye, eğitim' (Ünlü, 2012c, s. 221; Borovkov, 2002, s. 104). igdülen- 'yetiştirilmek, beslenmek' (Ünlü, 2012c, s. 343).
Eski Anadolu Türkçesi	iktüle- 'beslemek' (Canpolat, 2018, s. 467).
Anadolu Ağızları	iktileşmek '1. evcilleşmek, alışmak. 2. kurnazlaşmak. (DS IV, 2009, s. 2517).

Görüldüğü üzere, tarihî dönemlerde *egtile~egtüle~égtüle~ektile~igdile~igtüle~igtüle~iktüle~iktüle~iktüle-* eylemlerinin söz başı /e/~i, söz içi /t/~d/ ve /k/~g/ geçişlerine dayalı birçok fonetik varyantı bulunmaktadır.

3. *egit-ii+le-gen/igit-ü+le-gen* ya da *igit-ü+le-gen* formları içerisinde yer alan -gAn eki.

Tarihî Türk dilleri içerisindeki İslamî-Türkçe metinlerde 'yetiştirmek, saklamak, teveccüh göstermek; beslemek, doyurmak, terbiye etmek' anlamları ile görülen *egtile~egtüle~égtüle~ektile~igdile~igtüle~igtüle~iktüle~iktüle~iktüle-* fiilleri üzerine gelen -gAn eki kalıplaşarak sıfat kategorisinde Allah'ın *Rabb* sıfatını ortaya koymuştur.

Bilindiği üzere -gAn eki 'muktedir olma, bir kişinin eylemi yapmaya gücünün etmesi' anlamlı sözcükler oluşturmaktadır. Ek üzerine görüşlere bakıldığında, Räsänen'e göre, bu ek genellikle hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerden fail adları türetir (1957, s. 126). Ramstedt ekin *ga* + geçmiş zaman ortacı *n*'nin birleşiminden oluşmuş olabileceğini ifade etmiştir (1952, s. 147). Erdal, ekin birkaç istisna dışında geçişli ve geçişsiz eylemlerden fail adı türettiğini ve sıfat işlevine yakın bir işlevde kullanıldığını aktarmıştır (OTWF, 1991, s. 382). Eraslan, bu ekle ilgili "bütün lehçe ve şivelerde kullanılan isim-fiil ekinin Uygurcada kullanılışı yaygın değildir." açıklamasını yapmıştır (2012, s. 117). Bilgen, ekin pekiştirme ve alışkanlık bildiren sıfatlar türettiğini ifade ederek *abitğan* 'daima gizleyen' <*abit-* 'gizlemek', *açıtğan* 'çok acıtan' <*açıt-* 'acıtmak', *bezetgen* 'daima süsleten' <*bezet-* 'süsletmek', *çewürgen* 'çok çeviren' <*çewür-*, *edergen* 'çok arayan' <*eder-* 'aramak' (1989, s. 47-48) örneklerini vermektedir. Karamanlıoğlu, -gAn ekinin Kıpçak Türkçesinde sıfat-fiil eki işlevinde fiillerle kalıplaşarak yeni isimler türettiğini ifade ederek *kalğan* 'kalan, artık, bakiye', *kuðurğan* 'kuduz köpek', *naşlaşğan* 'ressam, nakkaş', *yaratğan~yaratkan* 'yaradan, Tanrı', *uğan* 'kadir, Tanrı' (1994, s. 37-38) örneklerini vermektedir. Argunşah, ekin aslında sıfat-fiil eki iken kalıplaşarak fail ismi ve bazen kalıcı isimler türettiğini ifade ederek *az-ğan* 'bir tür dikenli bitki', *u-ğan* 'Tanrı', *yal-ğan* 'yalan' vs. (2013, s. 107) örnekleri vermektedir. Korkmaz, eklendiği fiilin son sesine göre -gan/-kan biçimlerine giren ekin, genellikle fiil kök ve gövdelerinden 'alışkanlık' sıfatları türeten işlek bir ek olduğunu belirtir. Korkmaz, -gan/-kan ekinin daha çok birden fazla heceli fiil

köklerine ve -l-, -n-, -r-, ekleriyle kurulmuş fiil çatılarına getirilerek 'alışkanlık ve huy gösteren abartmalı sıfatlar' türettiği *alınğan, atılğan, çalışkan, çekingen, değişken, doğurgan, dövüşken, kapılğan* vb. (2009, s. 80) örnekleriyle göstermektedir. Taş, ekle ilgili 'karakter özelliğine ya da alışkanlığa işaret eden fail isimleri türetir.' (2015, s. 130) açıklamasını yaparak *igid-gen* 'besleyen Allah' örneğini vermektedir. Hacıeminoğlu ek için 'fiilin gösterdiği hareketi devamlı ve aşırı derecede yapanı eder.' açıklamasını yaparak *er-gen* 'bekâr' ve *u-gan* 'Tanrı, kadir' (1997, s. 54) örneklerini sunar. Devamında yazar, ekin bugünkü yazı dilinde -an/-en şeklinde yaşadığını, Kaşgarlı'nın ekin pekiştirilmiş sıfatlar yaptığını söylemektedir (2008, s. 167). Ve son olarak Kalsın'a göre, bu ek 'bir işi yapanı eden sözcükler türeten bir ek' durumundadır (2013, s. 103).

Görüldüğü üzere, ek kalıplaşarak yeni isimler oluşturmaktadır. Bu yönüyle, temelde 'yetiştirmek, saklamak, teveccüh göstermek; beslemek, doyurmak, terbiye etmek' anlamlı bu eylemler üzerine gelen -gAn eki '1. yaratan ve yarattıklarını başıboş bırakmayıp terbiye eden. 2. yetiştiren, besleyen, büyüten, olgunlaştıran. 3. Allah. 4. rızık veren, bütün varlıkların ihtiyaçlarını karşılıksız olarak bol bol veren. 5. yaratmış olduğu varlıkları sürekli gözetim altında tutan, tüm varlıkların hayatlarını devam ettirmeleri için onlarla ilgili doğal kurallar koyan, dünyada mutlu olmaları için katından kanunlar ve vahiy gönderen.' (MEB Dinî Terimler Sözlüğü, 'Rab' maddesi) anlamlı *egtülegen~igtülegen/iktülegen* sözcüklerine köken oluşturmuştur.

Sonuç

Türk dinî terminolojisinde Allah'ın sıfat ve isimlerinden biri olarak Arapça *Rabb* karşılığındaki *egtülegen~igtülegen/iktülegen* ifadeleri, Türk dilinin sahip olduğu 'eklerle türetme' özelliğinin niteliğini göstermesi bakımından önemli örneklerdendir. Eldeki çalışmaya konu olan bu terimler, bünyesinde hem ses hem de şekil bilgisi yönünden zengin içerik barındırmaktadır. Şekil bilgisi yönünden 'beslemek' anlamlı *égit~igit-* fiili üzerine birden fazla biçimbirim gelmiştir. Bu eylem, ünlülü -I ve -U zarf-fiil eklerini, +IA- isimden fiil yapım ekini ve -gAn sıfat-fiil ekini alarak genişletilmiştir. Hem ünlülü zarf-fiil ekleri hem de sıfat-fiil ekinin kalıplaştırıcı etkisiyle 'sıfat' kategorisinde *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formlarını ortaya koyan *égit~igit-* fiili, İslamî-Türkçe dinî söz varlığında ayrıca *igidgen* yazımıyla Allah'ın rızık veren *Rezzâk* sıfatını da karşılmasıyla İslamî-Türkçe metinlerin terim türetmedeki anahtar kavramlarından biridir. Bu yönüyle, eldeki çalışmada hem tematik hem de dilsel olarak işlenen *egtülegen~igtülegen/iktülegen* formları, ilk İslamî-Türkçe metinlerde karşılık geldiği Arapça *Rabb* ve Farsça *perverdigâr* ifadelerine göre daha sık kullanılan terim niteliğindedir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. (Haz. Kemal Eraslan vd.) İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yay.
- Aslanoğlu, O. (2018). Veda'ın Divanındaki Bazı Dini Terim ve İmgeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 60, 15-25.
- Ata, A. (1997). *Nâsırü'd-dîn bin Burhâbü'd-dîn Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin*. Ankara: TDK Yay. (→KE).
- Ata, A. (2007). Türk Dilinde Esmâ-i Hüsnâ. IV. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, İzmir/2000, Ankara, 131-154.

- Ay, M. (2022). *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Bapların Söz Yapımı Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Bilgen, İ. (1989) *Dîvânu Luğâti't-Türk'te Söz Yapımı*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Boeschoten, H. A. (2022). *Dictionary of Early Middle Turkic*. Leiden & Boston: Brill.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*. (Çev. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu). Ankara: TDK Yay. (→OKT).
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: TDK Yay. (→BH).
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press (→EDPT).
- Dankoff, R. (2004). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü. Seyahatname'deki Eskicil, Yöresel, Yabancı Kelimeler, Deyimler*. (Çev. Semih Tezcan). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*. Kocaeli: Umuttepe Yay.
- Derleme Sözlüğü III E-H* (1993). Ankara: TDK Yay. (→DS).
- Derleme Sözlüğü IV I-N* (1993). Ankara: TDK Yay. (→DS).
- DLT→(2013): *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)*. (Çev. Besim Atalay). Birleştirilmiş Birinci Baskı (Cilt I-II-III). Ankara: TDK Yay.
- DLT→(2013): *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*. (Çev. Besim Atalay). Birleştirilmiş Birinci Baskı (Cilt IV). Ankara: TDK Yay.
- Doğan, İ. & Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı. Sözlük-Gramatikal Dizin*. Ankara: Altınpost Yay.
- Eker, S. (2006). Kutadgu Bilig'de (tenri 'azze ve celle ögdüsin ayur) Türkçe İslamî Terimlerin Kaynakları Üzerine. *Bilig*, 38, 103-122.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach To The Lexicon, Vol. I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag (→OTWF).
- Gabain, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yay. (→ETG).
- Güncel Türkçe Sözlük*. <https://www.sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi 15.04.2023].
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Hamilton, J. R. (2020). *Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*. (Çev. Ece Korkut ve Vedat Köken). Ankara: TDK Yay.
- İbn İsâ, Saruhâni- *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*. (Haz. Numan Külekçi). Ankara: Akçağ Yay.
- İnan, A. (1991), *Makaleler ve İncelemeler Cilt II*. Ankara: TTK Yay.

- Kalsın, Ş. (2013). *Harezmi Türkçesi Grameri -İsim- (Memluk Kıpçak ve Kuman Türkçesiyle Karşılaştırmalı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karagöz, İ. (2016). *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Karahan, A. (2017). Karahanlı Dönemi Türkçe Kur'an Çevirilerinde Allah'ın Ad ve Sıfatları Hakkında. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 41, 127-156.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Keskin, B. (2020). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM-73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi (→TIEM).
- MEB Dinî Terimler Sözlüğü. https://ayazagaahl.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/34/17/758901/dosyalar/2020_12/11171357_MEB_DOGM_Dini_Terimler_SoYzluYgYuY.pdf [Erişim tarihi 15.04.2023].
- Memmedova, A. (2017). Mukaddimetü'l-Edeb'de Türkçe İslami Terimler. *MUTAD*, 2017, IV(II), 449-462.
- Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (2006). (Tercüme Heyeti: Zafer Erginli, vd.). İstanbul: Kalem Yay.
- Müftüoğlu, Ö. (2022). Allah Lafzıyla Eşanlamlı Kelimeler -Elmalılı'nın Yönlendirmeleriyle Yunus Emre'nin Divân'ı Özelinde Bir İnceleme-. *Journal of Islamic Research*, 33(3), 952-71.
- Nadelyayev, V. M., vd.. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR (→DTS).
- Nalbant, B. ve Eynel, S. (2015). Tanrı Adları Örneğinde Türkçe Tarihî Metinlerde Terim Türetme Yolları. *Türk Kültürü*, 2, 69-94.
- Özertural, Z. (2020). *Uigurisches wörterbuch. Sprachmaterial der Mvorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien : Bd. 1: Verben, Teil 2: edäd- - iztä-*. Franz Steiner Verlag.
- Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, II: Formenlehre*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Editit Societas Fennica XXI.
- Räsänen, M. (1969) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki (→VEWT).
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi: Satır Arası Kur'an Tercümesi. Giriş-Metin-Sözlük (Cilt I-II)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şimşek, Y. (2018). Türkçe ilk Kur'an Tercümeleri Üzerine Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi. *Yeni Türkiye*, 99, 104-125.
- Sorularla İslamiyet*. <https://sorularlailamiyet.com/> [Erişim tarihi 15.04.2023].
- Şimşek, Y. (2019). *Harezmi Türkçesi Kur'ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş-Metin-Dizin) (2 Cilt)*. Ankara: Akçağ Yay. (→MKT).

- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yay.
- Temizer, A. (2013). Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2013/1), 39-66.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. İkinci Cilt C-E-*. (Ed. Semih Tezcan). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Topaloğlu, B. (2007). Rab. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 372-373). İstanbul: TDV Yay.
- Toparlı, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Usta, H. İ. (2011). *Orta Asya Kur'an Tefsiri*. Ankara: Poyraz Ofset.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* (TİEM 73, 235v/3-450r/7). Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi (→TİEM).
- Ünlü, S. (2007). İlk Türkçe Kur'an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, 215-285.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yay.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yay.
- Ünlü, S. (2012c). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercüme Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yay.
- Ünlü, S. (2015). İlk Türkçe Kur'an Tercümesi TİEM 73'de Geçen Esmâ-i Hüsnâ İsimleri. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara/Türkiye, 7-11 Haziran 2005, 17-56.
- Üşenmez, E. (2006). Türkçe İlk Kur'an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, (2006), 89-99.
- Üşenmez, E. (2010). *Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi* (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini). Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü III E-İ*. (2009). Ankara: TDK Yay. (→TS).
- Yılmaz, Z. (2021). *Harezm Türkçesi İle Yazılmış Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ Ve Mukaddimetü'l Edeb'te Fiil Yapımı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Yüce, N. (2014). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: TDK Yay. (→ME).